

PENSIYA JAMG'ARMASINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA DAROMADLAR VA XARAJATLAR MUVOZANATINI TAKOMILLASHTIRISH

IMPROVING THE BALANCE BETWEEN REVENUES AND EXPENDITURES TO ENSURE THE FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE PENSION FUND

***Ruziyev Sarvarbek
Saydullo o'g'li***

*¹O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat siyosati va
boshqaruvi akademiyasi "Kelajak liderlari" qayta tayyorlov dasturi
tinglovchisi*

Annotatsiya Abstract

Uzb. - Maqolada O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda daromadlar va xarajatlar muvozanatini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Mamlakatda demografik o'zgarishlar, aholi qarishi, bandlik tarkibidagi transformatsiyalar hamda pensiya tizimini moliyalashtirishga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillar tahlil qilingan. Shuningdek, Pensiya jamg'armasi daromad bazasini kengaytirish, xarajatlarni optimallashtirish, aktuariy hisob-kitoblarini joriy etish va xalqaro tajribalar asosida pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bo'yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Eng. - This article examines the issues of improving the balance between revenues and expenditures to ensure the financial sustainability of the Pension Fund of the Republic of Uzbekistan. The study analyzes demographic changes, population ageing, transformations in the labor market, and economic factors affecting pension financing. Furthermore, it proposes scientific approaches and practical recommendations for expanding the Pension Fund's revenue base, optimizing expenditure management, introducing actuarial assessment methods, and strengthening the financial sustainability of the pension system based on international best practices.

Kalit so'zlar: **Keywords:**

❖ *pensiya jamg'armasi, moliyaviy barqarorlik, pensiya tizimi, daromadlar, xarajatlar, pensiya ta'minoti, aktuariy tahlil, demografik omillar, ijtimoiy sug'urta, pensiya islohoti.*

❖ *pension fund, financial sustainability, pension system, revenues, expenditures, pension provision, actuarial analysis, demographic factors, social insurance, pension reform.*

Kirish.

Pensiya tizimining moliyaviy barqarorligi mamlakat ijtimoiy himoya tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Aholining demografik tarkibidagi o'zgarishlar, pensiya oluvchilar sonining ortishi hamda iqtisodiy faol aholi ulushidagi tendensiyalar Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari

o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashni dolzarb masalaga aylantirmoqda [1]. Shu sababli pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlash, daromad bazasini mustahkamlash va mablag'lardan samarali foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish bugungi kunda ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimini isloh qilish, uning moliyaviy barqarorligini mustahkamlash hamda Pensiya jamg'armasi mablag'larini samarali boshqarishga qaratilgan keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Biroq demografik jarayonlar, norasmiy bandlik va pensiya xarajatlarining o'sishi daromadlar hamda xarajatlar muvozanatini yanada takomillashtirishni talab etmoqda [2]. Mazkur maqolaning maqsadi O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlashda daromadlar va xarajatlar muvozanatini takomillashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini tadqiq etishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi.

O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlash, daromadlar va xarajatlar muvozanatini takomillashtirish hamda pensiya tizimini isloh qilish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Britaniyalik iqtisodchi Nicholas Barr pensiya tizimining moliyaviy barqarorligi, davlat pensiya siyosati hamda aholi qarishining pensiya tizimiga ta'sirini chuqur tadqiq qilgan [1]. Olimning fikricha, pensiya tizimining barqarorligi nafaqat sug'urta badallari hajmiga, balki mehnat bozori holati, demografik o'zgarishlar va davlatning fiskal siyosatiga ham bevosita bog'liq. U pensiya tizimini baholashda uzoq muddatli moliyaviy prognozlar va aktuariy tahlillardan foydalanish zarurligini asoslaydi.

Amerikalik iqtisodchi, Nobel mukofoti sovrindori Peter A. Diamond ijtimoiy sug'urta va davlat pensiya tizimining iqtisodiy samaradorligini tadqiq qilgan [3]. Olim pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun badallar, pensiya to'lovlari va davlat subsidiyalari o'rtasida muvozanat saqlanishi lozimligini ta'kidlaydi. Uning ilmiy ishlari ko'plab

mamlakatlarda pensiya islohotlari uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilgan.

Germaniyalik iqtisodchi Axel Börsch-Supan Yevropa mamlakatlarida aholi qarishi va pensiya tizimi barqarorligi o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq etgan [4]. Olim demografik yuklamaning ortishi pensiya xarajatlarining o'sishiga olib kelishini hamda pensiya yoshini bosqichma-bosqich oshirish va bandlik darajasini kengaytirish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillari ekanligini asoslaydi.

Chililik iqtisodchi Salvador Valdés-Prieto jamg'arib boriladigan pensiya tizimlari va ularning moliyaviy samaradorligini o'rgangan [5]. Olimning fikricha, davlat pensiya tizimida moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish hamda investitsion daromadlardan samarali foydalanish Pensiya jamg'armasining uzoq muddatli barqarorligini oshiradi.

Amerikalik iqtisodchi Robert Holzmann pensiya islohotlari va ko'p pog'onali pensiya tizimlarini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar olib borgan [6]. Olim pensiya tizimining moliyaviy xavflarini kamaytirishda davlat, ish beruvchi va fuqarolarning o'zaro moliyaviy mas'uliyatini kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi.

Avstraliyalik iqtisodchi John Piggott pensiya tizimida demografik xavflar va uzoq umr ko'rish omilining moliyaviy ta'sirini tadqiq qilgan [7]. Uning ilmiy qarashlariga ko'ra, pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun aktuariy hisob-kitoblarni muntazam yangilab borish hamda pensiya majburiyatlarini uzoq muddatli prognozlash muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonlik iqtisodchi Said G'ulomov davlat moliyasi va ijtimoiy himoya tizimini rivojlantirish masalalarini tadqiq etgan [8]. Olim davlatning ijtimoiy majburiyatlarini samarali moliyalashtirish va budjetdan tashqari jamg'armalar mablag'laridan oqilona foydalanish mamlakat moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim omili ekanligini qayd etadi.

O'zbekistonlik iqtisodchi Q. Yo'ldoshev davlat moliyasi hamda ijtimoiy sug'urta tizimini takomillashtirish masalalarini o'rgangan [9]. Uning ilmiy qarashlarida Pensiya jamg'armasi daromad bazasini kengaytirish, sug'urta badallarining yig'iluvchanligini oshirish va moliyaviy resurslardan samarali foydalanish bo'yicha ilmiy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga qaramay, aholi qarishi, norasmiy bandlikning yuqori ulushi hamda demografik yuklamaning ortib borishi sharoitida O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari muvozanatini ta'minlash mexanizmlari yetarli darajada o'rganilmagan. Shu bois pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini zamonaviy aktuariy yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va xalqaro tajribalar asosida takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish dolzarb hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Mazkur tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlashda daromadlar va xarajatlar muvozanatini takomillashtirishning nazariy hamda amaliy jihatlarini o'rganishda ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, statistik tahlil, iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish usullari qo'llanildi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi, O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi, Jahon banki hamda Xalqaro mehnat tashkilotining rasmiy statistik ma'lumotlari asosida Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari dinamikasi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari asosida Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini

ta'minlashga qaratilgan ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini ta'minlashda uning daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi mutanosiblik muhim ahamiyat kasb etadi. Daromadlarning yetarli darajada shakllanishi pensiya va nafaqa to'lovlarini o'z vaqtida moliyalashtirish imkonini bersa, xarajatlarning daromadlarga nisbatan yuqori sur'atlarda o'sishi jamg'armaning moliyaviy barqarorligiga bosimni kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, pensiya jamg'armasining moliyaviy holatini baholashda daromad va xarajatlarning yillar kesimidagi o'zgarishi, ularning o'sish sur'atlari hamda o'zaro nisbatini tahlil qilish muhim hisoblanadi [10].

O'zbekistonda pensiya tizimini takomillashtirish jarayonida Pensiya jamg'armasi daromadlarining shakllanishi, pensiya to'lovlarining o'sishi va davlat tomonidan ajratiladigan mablag'lar o'rtasidagi nisbatni baholash alohida ahamiyatga ega. Shu sababli mazkur bo'limda, avvalo, 2020-2025-yillar davomida Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlarning dinamikasi tahlil qilinadi. Keyingi bosqichda ushbu ko'rsatkichlarning o'zgarishiga ta'sir etuvchi demografik, iqtisodiy va institutsional omillar aniqlanib, ularning jamg'armaning moliyaviy barqarorligiga ta'siri baholanadi

O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini baholashda, avvalo, uning daromadlari va xarajatlari dinamikasini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Chunki jamg'arma daromadlarining xarajatlarni qoplash darajasi uning o'zini o'zi moliyalashtirish imkoniyatlarini hamda davlat budjetidan transfertlarga bo'lgan ehtiyojini ifodalaydi. 2020-2025-yillar ma'lumotlari ushbu ikki ko'rsatkich o'rtasidagi tafovutning saqlanib qolayotganini ko'rsatadi [11].

1-jadval

Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari dinamikasi, mlrd so'm*

Yil	Daromadlar	Xarajatlari	Daromadlarning o'sish sur'ati, %	Xarajatlarning o'sish sur'ati, %
2020	29 709,3	31 807,8	—	—
2021	37 313,2	36 605,3	125,6	115,1
2022	44 272,1	44 927,6	118,6	122,7
2023	52 840,0	53 518,0	119,4	119,1
2024	47 100,0	64 000,0	89,1	119,6
2025	56 528,3	76 702,3	120,0	119,8

*Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamg'armasi ma'lumotlari hamda Iqtisodiyot va moliya vazirligining rasmiy ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Keltirilgan ma'lumotlardan ko'rinadiki, 2020–2023-yillarda Pensiya jamg'armasi daromadlari nisbatan barqaror o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan. Jumladan, daromadlar 2020-yildagi 29,7 trln so'mdan 2023-yilda 52,8 trln so'mgacha oshgan. Shu davrda xarajatlari ham 31,8 trln so'mdan 53,5 trln so'mgacha ko'paygan. Demak, dastlabki davrda daromadlar va xarajatlarning o'sish sur'atlari bir-biriga nisbatan yaqin bo'lgan.

Biroq 2024-yilda muhim o'zgarish kuzatilgan. Jamg'armaning daromadlari 47,1 trln so'mgacha kamaygan bir vaqtda xarajatlari 64 trln so'mga yetgan. Natijada daromadlarning xarajatlarni qoplash imkoniyati sezilarli darajada pasaygan. Yetishmagan mablag'ning 16,3 trln so'mi davlat budjeti transfertlari hisobidan qoplangan.

2025-yilda esa daromadlar 56,5 trln so'mgacha tiklangan bo'lsa-da, xarajatlarning o'sishi ancha yuqori darajada shakllangan va 76,7 trln so'mga yetgan. Natijada daromadlar va xarajatlari o'rtasidagi tafovut qariyb 20,2 trln so'mni tashkil etgan. Mazkur tafovut davlat budjetidan ajratilgan transfert bilan qoplangan. Bu holat Pensiya jamg'armasining o'z daromadlari pensiya xarajatlari to'liq qoplash darajasiga yetmaganligi kuzatilmoqda.

Umuman olganda, 2020–2025-yillar davomida Pensiya jamg'armasi xarajatlari

daromadlarga nisbatan tezroq kengaygan. Ayniqsa, 2024–2025-yillarda daromadlar va xarajatlari o'rtasidagi tafovutning keskin kengayishi jamg'armaning davlat budjeti transfertlariga ehtiyojini kuchaytirgan. Bu esa moliyaviy barqarorlikni faqat xarajatlarni qisqartirish orqali emas, balki daromad bazasini kengaytirish, ijtimoiy soliq tushumlarini oshirish, rasmiy bandlikni kengaytirish va pensiya tizimida uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishni kuchaytirish orqali ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Pensiya jamg'armasining moliyaviy holati bir tomondan pensiya oluvchilar soni va ularga to'lanadigan pensiya miqdorining o'zgarishi orqali xarajatlari hajmiga, ikkinchi tomondan esa rasmiy bandlik, ish haqi fondi va ijtimoiy soliq tushumlari orqali daromadlar shakllanishiga bog'liq. Shu sababli jamg'arma moliyaviy barqarorligini baholashda mazkur omillarni o'zaro bog'liq holda tahlil qilish muhim hisoblanadi.

Avvalo, Pensiya jamg'armasi xarajatlari shakllanishida pensionerlar sonining dinamikasi muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatda pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchilar soni 2020–2024-yillarda izchil o'sish tendensiyasini namoyon qilgan. Pensionerlar sonining ortishi jamg'armaning doimiy moliyaviy

majburiyatlarini kengaytirib, pensiya to'lovlariga yo'naltiriladigan mablag'lar hajmining oshishiga olib keladi [12]. Shu bilan birga, pensionerlar sonining ko'payishini faqat demografik jarayon sifatida emas, balki pensiya tizimining moliyaviy yuklamasini belgilovchi muhim omil sifatida baholash lozim. Chunki pensiya oluvchilar sonining o'sishi bilan bir vaqtda mehnat bozorida pensiya tizimini moliyalashtiruvchi rasmiy band aholi sonining ham mutanosib ravishda ortishi talab etiladi.

Xarajatlarning o'sishiga ta'sir qiluvchi ikkinchi muhim omil pensiya miqdorining o'zgarishidir. Pensiya va nafaqalarni oshirish aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish hamda pensionerlarning real daromadlarini saqlab qolish nuqtayi nazaridan muhim bo'lsa-da, mazkur jarayon Pensiya jamg'armasining xarajatlarini ham oshiradi. Milliy statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlarida o'rtacha oylik pensiya miqdorining yillar davomida o'sib borayotgani kuzatiladi [13]. Shuning uchun pensiya xarajatlarining o'zgarishini baholashda pensionerlar soni bilan bir qatorda bir nafar pensionerga to'g'ri keladigan o'rtacha pensiya miqdorini ham hisobga olish zarur. Mazkur ikki ko'rsatkichning bir vaqtda o'sishi jamg'armaning xarajatlar bazasini yanada kengaytiradi.

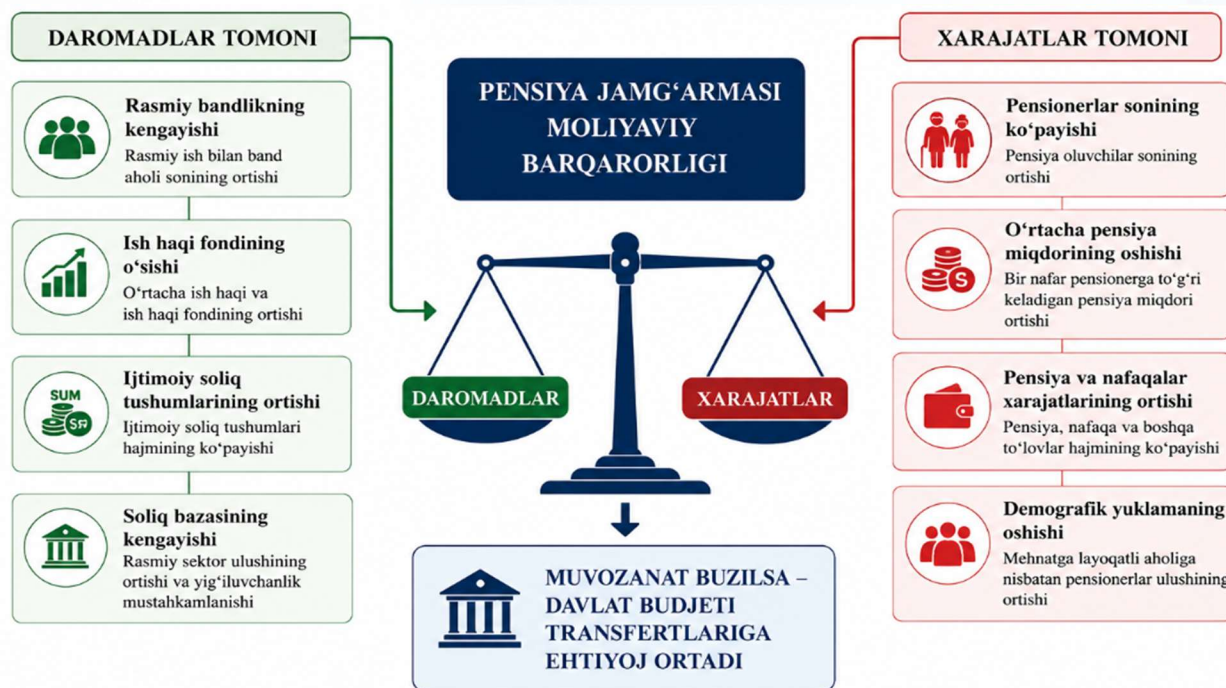
Boshqa tomondan, Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligi uning daromadlarini shakllantirish imkoniyatlariga ham bevosita bog'liq. Daromadlarning asosiy manbalaridan biri ijtimoiy soliq tushumlari bo'lib, uning hajmi iqtisodiyotdagi rasmiy bandlik, ish haqi fondi va ish beruvchilar tomonidan amalga oshiriladigan to'lovlar bilan chambarchas bog'liq. 2025-yil yakunlari bo'yicha Pensiya jamg'armasi daromadlarining asosiy qismini soliq tushumlari tashkil etgan bo'lib, uning tarkibida ijtimoiy soliq tushumlari ustuvor o'rin egallagan [14]. Bu holat Pensiya jamg'armasi daromadlarining barqarorligi bevosita mehnat bozorining rasmiylashuvi va ish haqi fondining kengayishiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, rasmiy bandlikni kengaytirish Pensiya jamg'armasining daromad bazasini mustahkamlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mehnat munosabatlarining rasmiylashtirilishi natijasida ijtimoiy soliq to'lovchilar bazasi kengayib, jamg'armaga tushumlarning barqaror o'sishi uchun imkoniyat yaratiladi. Shu bilan birga, rasmiy bandlikning kengayishi fuqarolarning pensiya tizimidagi sug'urta stajini shakllantirish va kelgusidagi pensiya ta'minotini yaxshilashga ham xizmat qiladi. Aksincha, norasmiy bandlik ulushining yuqori bo'lishi pensiya tizimiga badal to'lovchilar bazasining kengayish imkoniyatlarini cheklab, jamg'arma daromadlarining shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ayniqsa, mehnatga haq to'lash fondining yetarli darajada rasmiylashmaganligi ijtimoiy soliq tushumlarining potensial hajmidan to'liq foydalanish imkoniyatini pasaytiradi. Natijada pensionerlar soni va pensiya majburiyatlari ortib borayotgan sharoitda Pensiya jamg'armasi daromadlarining xarajatlar o'sishiga mutanosib ravishda oshishi qiyinlashadi. Shu sababli rasmiy bandlikni rag'batlantirish, mehnat munosabatlarini raqamlashtirish, ish beruvchilar va xodimlarning ijtimoiy sug'urta tizimidagi ishtirokini kengaytirish hamda ijtimoiy soliq tushumlarining yig'iluvchanligini oshirish Pensiya jamg'armasining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri sifatida qoralishi lozim.

Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi yana bir muhim omil davlat budjetidan ajratiladigan transfertlar hisoblanadi. Daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi tafovut mavjud bo'lgan sharoitda davlat budjeti mablag'lari pensiya majburiyatlarini o'z vaqtida moliyalashtirishda muhim manba vazifasini bajaradi. 2025-yil yakunlari bo'yicha Pensiya jamg'armasiga davlat budjetidan 20 246,0 mlrd so'm miqdorida transfert ajratilgani rasmiy

ma'lumotlarda qayd etilgan [15]. Ushbu mablag'lar pensiya to'lovlarining uzluksizligini ta'minlashga xizmat qilsa-da, transfertlarga ehtiyojning ortishi jamg'armaning o'z

daromadlari hisobidan xarajatlarni qoplash imkoniyatlarini alohida baholash zarurligini ko'rsatadi.

1-rasm. Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi omillar

Yuqoridagi omillarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligi xarajatlar va daromadlarni shakllantiruvchi omillarning o'zaro nisbatiga bog'liq. Pensionerlar sonining ko'payishi va pensiya miqdorlarining oshishi xarajatlarni ko'paytirayotgan bir paytda, rasmiy bandlik va ish haqi fondining yetarli darajada kengayishi jamg'arma daromadlarini oshirish imkonini beradi. Agar daromadlarning o'sish sur'ati xarajatlarning o'sish sur'atidan ortda qolsa, moliyaviy tafovutni qoplash uchun davlat budjeti transfertlariga ehtiyoj kuchayadi. Shu sababli Pensiya jamg'armasining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlashda faqat xarajatlarni moliyalashtirish emas, balki daromad bazasini kengaytirishga yo'naltirilgan tizimli mexanizmlarni shakllantirish muhim hisoblanadi.

Natijada Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini mustahkamlashning asosiy

yo'nalishlari sifatida rasmiy bandlikni kengaytirish, ijtimoiy soliq tushumlarining yig'iluvchanligini oshirish, norasmiy bandlikni qisqartirish, pensiya xarajatlarni demografik prognozlar asosida rejalashtirish hamda davlat budjeti transfertlariga bo'lgan ehtiyojni bosqichma-bosqich kamaytirish masalalarini ajratib ko'rsatish mumkin. Mazkur xulosalar Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlashda faqat ichki resurslardan foydalanish emas, balki xalqaro tajribada qo'llanilayotgan samarali mexanizmlarni o'rganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligiga pensionerlar sonining ortishi, pensiya to'lovlarining ko'payishi, rasmiy bandlik va ijtimoiy soliq tushumlari dinamikasi hamda davlat budjeti transfertlariga bo'lgan ehtiyoj kabi omillar bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur omillar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash masalasi nafaqat

O'zbekiston, balki ko'plab mamlakatlar pensiya tizimlari uchun ham dolzarb hisoblanadi. Shu sababli keyingi bosqichda pensiya xarajatlarini boshqarish, daromad bazasini kengaytirish, demografik o'zgarishlarga moslashish va budjet transfertlariga qaramlikni kamaytirish bo'yicha xorijiy mamlakatlarda qo'llanilayotgan mexanizmlarni o'rganish hamda ularning O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini baholash maqsadga muvofiqdir.

Avvalo, Germaniya, Shvetsiya va Singapur kabi pensiya tizimi moliyaviy barqarorligini ta'minlash bo'yicha turli modellarga ega mamlakatlar tajribasi o'rganiladi. Germaniya tajribasida majburiy sug'urta badallari va avlodlararo moliyalashtirish mexanizmi, Shvetsiyada individual pensiya hisoblari hamda avtomatik muvozanat mexanizmi, Singapurda esa jamg'arib boriladigan pensiya tizimi va individual hisobvaraqlarning o'rni tahlil qilinadi.

Keyingi bosqichda mazkur mamlakatlarda pensiya jamg'armasi daromadlarini shakllantirish va xarajatlarni boshqarish mexanizmlari qiyoslanadi. Bunda pensiya badallari, ish beruvchi va xodimlarning ishtiroki, davlat budjeti transfertlari, pensiya yoshini belgilash, pensiya miqdorini indeksatsiya qilish hamda demografik o'zgarishlarga moslashish mexanizmlariga e'tibor qaratiladi.

Shundan so'ng xorijiy tajriba O'zbekiston amaliyoti bilan qiyosiy baholanadi. Bunda O'zbekistonda pensiya tizimining daromad bazasi, ijtimoiy soliq tushumlari, davlat budjeti transfertlari, pensionerlar soni va pensiya xarajatlari xorijiy mamlakatlardagi tegishli ko'rsatkichlar bilan solishtiriladi. Natijada O'zbekiston pensiya tizimining kuchli va takomillashtirilishi zarur bo'lgan jihatlari aniqlanadi.

Bandning yakunida xorijiy tajribani O'zbekiston sharoitiga to'g'ridan-to'g'ri ko'chirish emas, balki milliy iqtisodiy va

demografik sharoitlarga moslashtirish tamoyili asosida baholash amalga oshiriladi. Xususan, rasmiy bandlikni kengaytirish, ijtimoiy soliq bazasini kengaytirish, uzoq muddatli pensiya majburiyatlarini prognozlash, qo'shimcha jamg'arib boriladigan pensiya mexanizmlarini rivojlantirish va davlat budjeti transfertlariga qaramlikni kamaytirish imkoniyatlari asoslab beriladi.

Pensiya jamg'armasi daromadlarini oshirishning asosiy yo'nalishi sifatida rasmiy bandlikni kengaytirish va ijtimoiy soliq bazasini kengaytirish masalasi asoslanadi. Norasmiy bandlikni qisqartirish, mehnat munosabatlarini raqamlashtirish va ish beruvchilar hamda xodimlarning pensiya tizimidagi ishtirokini kengaytirish orqali jamg'armaning doimiy daromadlarini oshirish mexanizmlari taklif qilinadi.

Keyingi yo'nalishda Pensiya jamg'armasi daromadlarini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Bunda faqat ijtimoiy soliq tushumlariga tayanib qolmasdan, qo'shimcha pensiya jamg'arish mexanizmlarini rivojlantirish, ixtiyoriy pensiya badallarini rag'batlantirish va uzoq muddatli pensiya jamg'armalarini shakllantirish imkoniyatlari asoslanadi.

Shundan so'ng pensiya xarajatlarini samarali boshqarish masalasi yoritiladi. Pensiya xarajatlarini uzoq muddatli demografik prognozlar asosida rejalashtirish, pensiya indeksatsiyasini inflyatsiya va ish haqi o'sishi bilan muvofiqlashtirish, xarajatlarning o'sish sur'atlarini daromadlar dinamikasi bilan uyg'unlashtirish mexanizmlari taklif etiladi.

Keyingi yo'nalish — davlat budjeti transfertlariga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish. Bunda Pensiya jamg'armasining o'z daromadlari bilan xarajatlarini qoplash darajasini bosqichma-bosqich oshirish, transfertlardan esa strategik va ijtimoiy zarur holatlarda foydalanish mexanizmi taklif qilinadi.

Shuningdek, Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini uzoq muddatli

prognozlash va aktuariy baholash tizimini kuchaytirish taklif etiladi. Bunda pensionerlar soni, umr ko'rish davomiyligi, ish haqi, bandlik, inflyatsiya va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari asosida 5, 10 va 20 yillik moliyaviy prognozlarni shakllantirish maqsadga muvofiq.

Tahlilning yakunida yuqoridagi takliflar yagona mexanizm sifatida umumlashtiriladi va ularning Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi muvozanatni yaxshilashga ta'siri baholanadi.

2-rasm. Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari muvozanatini takomillashtirishning asosiy mantiqiy zanjiri

O'tkazilgan tahlil natijalari Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligi daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi mutanosiblikka, pensionerlar soni va pensiya to'lovlari dinamikasiga, shuningdek, rasmiy bandlik hamda ijtimoiy soliq tushumlariga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Daromadlar bazasini kengaytirish, rasmiy bandlikni oshirish va qo'shimcha pensiya jamg'arish mexanizmlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, xarajatlarni uzoq muddatli prognozlash va davlat budjeti transfertlariga ehtiyojni bosqichma-bosqich kamaytirish Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini mustahkamlashning asosiy shartlari sifatida belgilandi.

Xulosa va takliflar.

Olib borilgan tadqiqot natijalari O'zbekiston Respublikasi Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini ta'minlashda daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi

muvozanatni saqlash muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi. 2020–2025-yillardagi tahlil natijalariga ko'ra, Pensiya jamg'armasi daromadlari va xarajatlari umumiy o'sish tendensiyasiga ega bo'lgan bo'lsa-da, ayrim yillarda xarajatlarning daromatlarga nisbatan yuqori sur'atlarda o'sishi kuzatilgan. Ayniqsa, so'nggi yillarda pensionerlar sonining ortishi, pensiya to'lovlari hajmining ko'payishi va ijtimoiy majburiyatlarning kengayishi jamg'arma xarajatlarga qo'shimcha bosim yaratmoqda. Shu bilan birga, jamg'arma daromadlarining asosiy qismini ijtimoiy soliq tushumlari tashkil etishi uning moliyaviy holatini rasmiy bandlik va mehnatga haq to'lash fondining dinamikasi bilan chambarchas bog'laydi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni demografik yuklama, pensionerlar soni, o'rtacha pensiya miqdori, rasmiy bandlik darajasi, ijtimoiy soliq

tushumlari va davlat budjeti transfertlari tashkil etadi. Ushbu omillarning o'zaro nomutanosibligi daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi tafovutning kengayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli pensiya tizimining barqarorligini faqat mavjud xarajatlarni moliyalashtirish nuqtayi nazaridan emas, balki daromadlarning uzoq muddatli va barqaror manbalarini shakllantirish asosida baholash maqsadga muvofiq.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, Pensiya jamg'armasi moliyaviy barqarorligini mustahkamlash bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi. Birinchidan, rasmiy bandlikni kengaytirish va norasmiy mehnat munosabatlarini qisqartirish orqali ijtimoiy soliq to'lovchilar bazasini kengaytirish zarur. Bunda mehnat munosabatlarini raqamlashtirish, ish beruvchilarni rasmiy bandlikni ta'minlashga rag'batlantirish hamda fuqarolarning pensiya tizimida ishtirokini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega.

Ikkinchidan, Pensiya jamg'armasi daromadlarini diversifikatsiya qilish va qo'shimcha pensiya jamg'arish mexanizmlarini rivojlantirish maqsadga muvofiq. Xususan, ixtiyoriy pensiya badallarini rag'batlantirish, fuqarolarning uzoq muddatli pensiya jamg'armalarini shakllantirish imkoniyatlarini kengaytirish va nodavlat pensiya mexanizmlarini rivojlantirish davlat pensiya tizimiga tushadigan uzoq muddatli moliyaviy yuklamani kamaytirishga xizmat qilishi mumkin.

Uchinchidan, pensiya xarajatlarni uzoq muddatli demografik va makroiqtisodiy prognozlar asosida rejalashtirish tizimini takomillashtirish lozim. Pensionerlar soni, umr ko'rish davomiyligi, ish haqi, bandlik, inflyatsiya va iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari asosida muntazam aktuariy hisob-kitoblarni

amalga oshirish kelgusidagi pensiya majburiyatlarini oldindan baholash va moliyaviy xavflarni kamaytirish imkonini beradi.

To'rtinchidan, davlat budjeti transfertlariga bo'lgan ehtiyojni bosqichma-bosqich kamaytirish va Pensiya jamg'armasining o'z daromadlari hisobidan xarajatlarni qoplash darajasini oshirish zarur. Bunda budget transfertlaridan pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy muvozanatini ta'minlovchi doimiy manba sifatida emas, balki zarur hollarda qo'llaniladigan moliyaviy mexanizm sifatida foydalanish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, pensiya to'lovlarini indeksatsiya qilish mexanizmini jamg'armaning daromadlari, inflyatsiya, ish haqi o'sishi va demografik o'zgarishlar bilan o'zaro muvofiqlashtirish taklif etiladi. Bunday yondashuv pensionerlarning ijtimoiy himoyasini ta'minlagan holda, Pensiya jamg'armasi xarajatlarning barqaror va muvozanatli o'sishini ta'minlashga imkon beradi.

Umuman olganda, Pensiya jamg'armasining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bir martalik moliyaviy choralardan emas, balki daromadlarni kengaytirish, xarajatlarni samarali boshqarish, qo'shimcha pensiya jamg'arish mexanizmlarini rivojlantirish va uzoq muddatli aktuariy prognozlashni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv orqali amalga oshirilishi lozim. Mazkur mexanizmlarning izchil joriy etilishi daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi muvozanatni yaxshilash, davlat budjeti transfertlariga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish hamda O'zbekiston Respublikasida pensiya tizimining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Barr N. *The Economics of the Welfare State*. – 6th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2020. – 384 p.

2. International Labour Office. *World Social Protection Report 2024–2026: Universal Social Protection for Climate Action and a Just Transition*. – Geneva: International Labour Office, 2024. – 406 p.
3. Diamond P. A. *Social Security Reform*. Oxford: Oxford University Press, 2002. 272 p.
4. Börsch-Supan A. *Labor Market Effects of Population Aging*. *Review of Labour Economics and Industrial Relations*. 2003. Vol. 17. No. 1. P. 5–44.
5. Valdés-Prieto S. *The Financial Stability of Notional Account Pensions*. *Scandinavian Journal of Economics*. 2000. Vol. 102. No. 3. P. 395–417.
6. Holzmann R., Hinz R. *Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform*. Washington, D.C.: World Bank, 2005. 240 p.
7. Piggott J., Woodland A. *National Saving and Social Security*. *Economic Record*. 1989. Vol. 65. No. 190. P. 158–171.
8. Gʻulomov S. S. *Iqtisodiyot nazariyasi*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 640 b.
9. Yoʻldoshev Q. *Davlat moliyasi*. Toshkent: IQTISOD-MOLIYA, 2021. 432b.
10. International Labour Office. *World Social Protection Report 2024–2026: Universal Social Protection for Climate Action and a Just Transition*. – Geneva: International Labour Office, 2024. – 406 p.
11. OECD. *Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators*. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 220 p.
12. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. *Oʻzbekistonda ijtimoiy himoya: asosiy koʻrsatkichlar*. – Toshkent, 2025.
13. Oʻzbekiston Respublikasi Milliy statistika qoʻmitasi. *Pensiya va ijtimoiy nafaqa oluvchi shaxslar soni hamda pensionerlarga tayinlangan oʻrtacha oylik pensiya miqdori*. – Toshkent, 2025.
14. Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamgʻarmasi. *2025-yil daromad va xarajatlarining asosiy koʻrsatkichlari*. – Toshkent, 2026.
15. Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi budjetdan tashqari Pensiya jamgʻarmasi. *2025-yil yakunlari boʻyicha hisobot*. – Toshkent, 2026.